

образного мислення. Саме тому у подальшому доцільно зосередити увагу на пошуку шляхів широкого використання спадщини М.Вінграновського на уроках музики та образотворчого мистецтва в сучасній школі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бур'ян Л. Наш земляк М.Вінграновський / Дивослово. – 2003. – №7. – С. 40-42.
2. Вінграновський М. Перша коліскова / М.Вінграновський. Вибрані твори у трьох томах. Том I. Поезії. – Тернопіль, 2004. – 400 с.
3. Вінграновський М. Сікстинська мадонна / Зб. “Атомні прелюди”. – К., 1962. – 118 с.
4. Там само. – С. 7.
5. Вінграновський М. Слава художнику / Вибрані твори. – К., 1986. – 463 с.
6. Вінграновський М. Осяяння / М.Вінграновський. Вибрані твори у трьох томах. Том I. Поезії. – Тернопіль, 2004. – 400 с.
7. Там само. – С. 92.
8. Вінграновський М. Пісня про життя / Вибрані твори. – К., 1986. – 463 с.
9. Зборовська Н. Чари слова / Слово і час, 1991. – № 9. – С. 92-93.
10. Клочек Г. Вища літературна освіта в контексті Болонського процесу / Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2005 – № 9-10. – С. 100-127.
11. Машенко М. Джерела гармонійної краси: Музика і живопис на уроках української радянської літератури. – К: 1978. – 104 с.
12. Моренець В. Відтворити цілісність світу / Вітчизна, 1981. – № 5. – С. 167-178.
13. Наточа Е. Вселення Андрея Антоюка / Вечерний Николаев, 2006. – 26 октябрю.
14. Салига Т. Поет – це слово, це його життя / М.Вінграновський. Вибрані твори у трьох томах. Том I. Поезії. – Тернопіль, 2004. – 400 с.
15. Там само. – С. 35.
16. Талалай Л. Талант ширості / Дивослово, 1998. – № 10. – С. 58-63.
17. Сизоненко О. Степовий наш Гайявата / Вітчизна, 2001. – № 1-2. – С. 96-106.
18. Энциклопедический словарь юного художника / Составители Н.Платонова, В.Синюков. – М.: 1983. – 416 с.

УДК 37.012+910.1 (045)

І.М. Шоробура

ІМПЕРАТИВИ СУЧАСНОЇ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядаються імперативи сучасної шкільної географічної освіти. Продуктивним є розгляд феномену шкільної географічної освіти з позиції парадигмального підходу, теорії синергетики. Розглядаються питання вдосконалення сучасної шкільної географічної освіти.

The questions of the imperatives of modern school geographical education are considered in the article. The consideration of the phenomenon of school geographical education is productive from the point of view of paradigmatic approach, theory of synergetics. The questions of school geographical education improvement are revealed.

До одного з важливих предметів сучасної школи належить географія, без якої сьогодні неможливо виховати людину компетентну, практичну, підготовлену до життя, яка вільно орієнтується у складних проблемах реальності, здатна усвідомлювати свою відповідальність і роль у суспільстві. Сучасна шкільна географічна освіта, поєднуючи в собі не тільки кілька шкільних предметів, а й значну сукупність важливих елементів змісту, має за мету підготувати і виховати географічно грамотного громадянина Землі з такими особистісними якостями, які б забезпечили йому можливість нормальної життєдіяльності в природі.

Цінними є праці, що створюють теоретичну базу сучасної шкільної географічної освіти. Такі вчені, як Ф.Заставний, Я.Жупанський, С.Коберник, В.Корнєєв, П.Масляк, Л.Мельничук, В.Пестушко, М.Пістун, М.Паламарчук, Л.Паламарчук, С.Пальчевський, Г.Пустовіт, Л.Тименко, О.Топузов, В.Сасихов, А.Сиротенко, Г.Уварова, Б.Чернов, О.Шаблій, Е.Шипович, П.Шищенко та ін. висвітлюють нові методологічні та методичні підходи до навчання географії і навчально-виховного процесу. В цілій низці праць вітчизняних дослідників розкриваються сучасні науково-методичні питання розвитку шкільної географії (Я.Жупанський, В.Корнєєв, Л.Круглик, О.Плахотнік, І.Рибачок, А.Сиротенко, П.Тронько, Б.Чернов, Є.Шипович та ін.).

Мета нашої статті – подати імперативи розвитку шкільної географічної освіти.

Сьогодні потребує вивчення такого педагогічного феномена як шкільна географічна освіта. Вихідним для наших міркувань є поняття “освіта”, під яким розуміємо духовне обличчя людини, що формується під впливом моральних і духовних цінностей, які є надбанням її культурного розвитку в певному середовищі, а також процес виховання, самовиховання, змін під впливом оточення, суспільства в цілому, тобто процес формування особистості людини. При цьому головним є не обсяг знань, а поєднання останніх з особистісними якостями, вміння самостійно розпоряджатися своїми знаннями [3: 241-242]. На думку деяких дослідників [4: 104], освіта – це соціальний інститут, покликаний відтворювати культуру шляхом постійної передачі соціальнозначимого досвіду попередніх поколінь наступним, який можна розглядати в трьох взаємопов’язаних аспектах: як освітню систему, освітній процес і результат цього процесу. Стосовно індивідуального розвитку такий процес трактується як становлення особистості відповідно до генетичної та соціальної програм. У суспільстві освіта постає складною системою, що характеризується метою навчання і виховання певного типу особистості, змістом, структурними навчальними планами і програмами, які успадковують попередній рівень освіти та прогнозують наступний.

Якщо з цих міркувань подивитись на географічну освіту, можна побачити, що як освітня система, вона постає в трьох вимірах: з точки зору масштабу розгляду географічної освіти – у світі, в певній країні, регіоні, навчальному закладі; з точки зору ступеня розвитку можна розрізнити географічну освіту в межах загальної середньої освіти з її внутрішньою градацією на початкову, основну, повну, професійну, вищу освіту з різними рівнями; з точки зору профілю географічної освіти.

Як результат, географічна освіта може досліджуватись у двох аспектах: як результат системи, фіксований у формі стандартів, та як результат для самої людини, яка пройшла навчання у певній освітній системі. В останньому значенні результатом освіти є сама людина, її досвід (як сукупність сформованих особистісних якостей, знань та умінь), що дозволяє їй адекватно діяти в динамічних умовах життя.

Шкільна географічна освіта сьогодні – це складна освітня система, що реалізується у загальноосвітній школі. На сучасному етапі початкові знання з географії учні одержують при вивченні природи свого краю (2-3 клас) та на уроках природознавства (4 клас). Більш ґрунтовні географічні знання вони здобувають у 5-10 класах. У 5 класі школярі вивчають курс “Природознавство”, метою якого є дати уявлення про природу Землі та її населення. У 6 класі викладається курс “Загальна географія”, в якому окреслюються уявлення про оболонки Землі, їх особливості. Сьогодні в багатьох школах вивчається курс “Природознавство” і в 6 класі, де подаються інтегровані природничі знання. У 7 класі викладається “Географія материків і океанів”, яка, крім відомостей про природу, населення планети і його господарську діяльність в окремих регіонах, дає учням знання про цілісність та диференціацію природи Землі, уявлення про природні комплекси. У 8 та 9 класах вивчаються курси “Фізична географія України” та “Економічна географія України”, спрямовані на формування в учнів уявлень про природу, населення, господарство України, зокрема областей як його складових. У 10 класі вивчають “Економічну і соціальну географію

світу”, що поєднує економіко-географічне країнознавство із загальною економічною географією [6: 5].

Зміст і завдання шкільної географічної освіти змінювалися і збагачувалися в процесі її еволюції, зумовлювалися різними чинниками, зокрема замовленням суспільно-педагогічної практики, загальним розвитком географічної науки і внутрішньою логікою розвитку самих географічних знань, тими зрушеннями, які відбулися в розумінні значення предмета шкільної географії, змінами в організації процесу навчання географії в школі тощо.

Отже, під шкільною географічною освітою розуміємо цілісне системне суспільно-педагогічне утворення, що поєднує: практику навчання географії (певним чином організований процес вивчення предмета у вигляді різних курсів на різних ступенях школи); теорію навчання, під якою розуміємо методику навчання географії як окрему педагогічну дисципліну, що досліджує процес навчання в його внутрішніх і зовнішніх зв'язках та закономірностях; процес керівництва освітою, зокрема географічною, який здійснюється відповідними органами.

На межі XX і XXI століть в українській освіті розпочалися активні процеси її стандартизації, спричинені необхідністю створення в країні єдиного освітнього простору, чим забезпечуватиметься єдиний рівень загальної освіти, яку одержує підрастаюче покоління у різних типах освітніх закладів. Розробка державного стандарту освіти виходила з того, що під стандартом освіти розуміють систему основних показників, які є складовими державної норми освіченості. На думку вчених, державний стандарт мав, з одного боку, відображати суспільний ідеал, з іншого, – враховувати можливості реальної особистості і системи освіти щодо досягнення цього ідеалу [4].

Постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 року № 24 Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти було затверджено. За стандартом географія стала складовою освітньої галузі “Природознавство”, що вивчатиметься в основній і старшій школі. Таке інтегрування потребувало визначення спільних для всієї галузі цілей навчання і основних змістових ліній. Основною метою освітньої галузі було проголошено розвиток учнів за допомогою засобів навчальних предметів, що складають природознавство як наукову галузь, формування наукового світогляду і критичного мислення учнів завдяки засвоєнню ними основних понять і законів природничих наук та методів наукового пізнання, вироблення вмінь застосовувати набуті знання і приймати виважені рішення в природокористуванні. У вступній частині до змісту галузевої освіти також наголошувалось, що відповідно до цієї мети в учнів формується система знань з основ природничих наук, необхідна для адекватного світосприймання та уявлення про сучасну наукову картину світу. Вони опановують науковий стиль мислення, усвідомлюють способи діяльності і ціннісні орієнтації, які дають змогу зрозуміти наукові основи сучасного виробництва, техніки і технологій [1].

У стандарті були визначені загальні змістові лінії освітньої галузі “Природознавство”: рівні і форми організації живої і неживої природи, які структурно представлені в кожній компоненті освітньої галузі специфічними для неї об'єктами і моделями; закони і закономірності природи; методи наукового пізнання, специфічні для кожної з природничих наук; значення природничо-наукових знань у житті людини та їх роль у суспільному розвитку.

Реалізація змісту освітньої галузі в основній школі визначена такими завданнями: ознайомлення учнів з науковими фактами природознавства та усвідомлення ними фундаментальних ідей природничих наук; оволодіння учнями понятійно-термінологічним апаратом природничих наук, засвоєння предметних знань та усвідомлення суті основних законів і закономірностей, що дають змогу описати і зрозуміти перебіг природних явищ і процесів; набуття учнями досвіду практичної та експериментальної діяльності, застосування знань у пізнанні світу; формування в учнів ціннісних орієнтацій на збереження природи, гармонійної взаємодії людини і природи, уміння екологічно виважено взаємодіяти з довкіллям [1].

Такий погляд на шкільну географічну освіту дозволяє застосувати до цього педагогічного феномена методологію системного підходу [8: 57], що дає можливість розглядати її як системоутворююче явище, що містить у структурі низку взаємопов'язаних компонентів, кожен з яких може бути представлений і досліджений як нова система. Важливою ідеєю є також і те, що розвиток будь-якої системи визначається як процес її зміни, який супроводжується переходом від нижчого до вищого, від простого до складного і від менш організованого до більш організованого.

З точки зору системного підходу дослідження шкільної географічної освіти як цілісної системи, що виникла і розвивалася протягом тривалого часу, це не лише вивчення її минулого, особливостей становлення і розвитку, але й можливість прогнозування. Системний підхід уможливує здійснення теоретичного аналізу проблеми в кількох напрямках: аналіз та висвітлення розвитку системи шкільної географічної освіти в Україні в динаміці, з визначенням певних етапів; пояснення основних тенденцій та протиріч функціонування системи, зв'язків та чинників, які обумовлюють напрями та складають контекст і дискурс цього розвитку; виявлення та творче осмислення нагромадженого вітчизняною шкільною географічною освітою досвіду з прогнозуванням певних напрямів її актуального розвитку.

Основним компонентом системи шкільної географічної освіти є процес навчання географії в школі, який у свою чергу передбачає єдність мети, навчального змісту предметів, організації (форм, методів, прийомів і засобів) та результатів навчання. Процес навчання географії в школі поєднує в собі вищезазначені елементи і пов'язаний з методикою навчання географії як наукою, запроваджуючи її досягнення, а опосередковано – і досягнення географії як науки.

Сьогодні географія – це ціла система наук про географічну оболонку, територіальне розміщення та розвиток господарства і населення земної кулі, окремих її районів і країн. Відповідно до об'єктів вивчення в сучасній географії виділяють природничо-географічні і соціально-економіко-географічні науки, які тісно між собою пов'язані. Природничо-географічні науки вивчають закономірності будови структури і розвитку географічної оболонки та її окремих складових частин – рельєфу, клімату, вод, ґрунтів, рослинного і тваринного світу (фізична географія). До соціально-економіко-географічних належать науки, що вивчають географічне розміщення виробництва і населення, умови та особливості їхнього розвитку в різних країнах і регіонах. Крім того, є низка дисциплін, пов'язаних як з природничо-географічними, так і з соціально-економіко-географічними науками. Кожна географічна дисципліна включає теоретичну, регіональну та прикладну частини [2: 5].

Розвиток географії як науки обумовлює розвиток “шкільної географії”, змісту шкільної географічної освіти, який сьогодні відображає зміст і структуру “великої” географічної науки, створюючи можливості для формування в учнів географічної компетентності. Завданням методики географії як педагогічної науки є відбір і структурування змісту шкільних курсів географії відповідно до завдань освіти, що висуває суспільство на кожному етапі.

Методика визначає мету і завдання географічної освіти, оптимальний зміст, структуру шкільних географічних курсів; розробляє форми і методи, прийоми викладання залежно від змісту та інших критеріїв; оцінює результати навчання з подальшим коректуванням цього процесу. На певних етапах розвитку посилюється зворотній зв'язок: інноваційна діяльність вчителів деколи йде попереду розвитку методичної науки і ставить її перед необхідністю наукового осмислення практики.

Через методичну науку реалізується зв'язок шкільної географічної освіти і географічної науки. З одного боку, в школі вивчаються основи географічної науки, її розвиток впливає на зміст шкільного вивчення географії, викликаючи в ньому відповідні зміни. З іншого, – мета вивчення географії в школі навчальна, тому обсяг і складність географічного матеріалу шкільних курсів об'єктивно залежать від пізнавальних можливостей дітей, потреб суспільства у певному способі та типі навчання, наявних засобів навчання та ін.

Тому географічна наука може здійснювати на процес шкільного навчання географії не безпосередній вплив, а опосередкований методикою. Отже, між шкільною географічною освітою і географічною наукою існують складні, інколи суперечливі зв'язки. Ці зв'язки в системі шкільної географічної освіти між процесом навчання, методикою як наукою і географією ми називаємо змістово-процесуальними [5: 8].

Процес навчання географії перебуває під впливом змін, що відбуваються в усій системі освіти і в усьому суспільстві. Ці зміни простежуються через діяльність органів керівництва освітою.

Школа – відкрита система, тому суспільство, орієнтуючись на інтереси особистості, формулює “соціальне замовлення” школі, яке передбачає освіту та виховання певного типу особистості і реалізує його через мету освіти. Керівні органи освіти через законодавчі акти та нормативні документи реалізують поставлену суспільством мету й організують процес навчання. Об'єктивно існуючі зв'язки між інтересами суспільства та особистості і характером діяльності керівних органів щодо реалізації цієї мети, між поставленою метою та особливостями навчального процесу на певному етапі, між метою освіти і розвитком методичної науки складають в системі шкільної географічної освіти сукупність організаційно-педагогічних зв'язків. Ці зв'язки відіграють важливу роль і створюють суспільний контекст, в якому відбувається процес навчання на кожному конкретному етапі.

Таким чином, всі компоненти системи шкільної географічної освіти перебувають у складних системоутворюючих зв'язках і взаємодії між собою та оточуючим середовищем, проте визначальний характер мають ті зв'язки, які ми умовно називаємо організаційно-педагогічними і змістово-процесуальними.

Організаційно-педагогічні й змістово-процесуальні зв'язки у функціонуванні шкільної географічної освіти є взаємодоповнюючими та взаємообумовленими: з одного боку, держава визначає напрями та орієнтири її розвитку, з іншого, – досягнення методичної науки і шкільної практики мають певний вплив на діяльність органів управління освіти, на мету освіти, а в результаті – на тип особистості. Аналіз цих зв'язків дозволяє: розглянути практику функціонування шкільної географічної освіти через сукупність внутрішніх і зовнішніх зв'язків і всебічно охарактеризувати її, здійснивши відбір відповідних джерел; виділити певні якісні етапи функціонування системи, коли зміни в змісті організаційно-педагогічних зв'язків передбачають зміни в усіх інших компонентах системи; осмислити процес переходу від етапу до етапу, провести порівняльний аналіз періодів з метою виділення загального й одиничного; усвідомити загальні тенденції і протиріччя в розвитку системи в цілому.

Всебічне вивчення проблеми в рамках системного підходу може бути доповнено її аналізом з позиції діалектики в контексті діалектичної єдності всезагального, загального, особливого і одиничного [8: 90]. У даному випадку як всезагальне можна розглядати загальнопедагогічний процес, загальне – шкільну географічну освіту, особливе – кожний історичний етап її розвитку, як одиничне – розробку методичних проблем, досвід практичної діяльності, нормативно-правову базу, що регулює розвиток географічної освіти тощо. Такий методологічний підхід дозволяє дослідити та висвітлити як своєрідність досліджуваного феномена у сполученні одиничних явищ, так і відображення в його розвитку загальних тенденцій вітчизняного педагогічного процесу.

Досить продуктивним є розгляд феномена шкільної географічної освіти з позиції парадигмального підходу, в рамках якого внутрішня логіка розвитку педагогічної теорії в цілому і конкретно педагогічних явищ розглядається з точки зору виникнення, трансформації і взаємодії різних науково-педагогічних парадигм. Оскільки парадигмальний підхід передбачає розгляд окремих етапів розвитку педагогічної теорії як моделей, що включають концепцію, науково-педагогічну спільноту, сукупність бінарних позицій, під якими розуміють різноманітні погляди вчених, педагогів з найбільш принципових питань теорії освіти (мета, характер взаємодії учасників процесу навчання, принципи відбору та організації змісту освіти, педагогічний інструментарій, способи соціалізації освітніх систем,

орієнтація на визначений тип суспільного ладу тощо), то розгляд процесу розвитку шкільної географічної освіти в контексті парадигмальної теорії відкриває можливості для систематизації і типологізації емпіричного матеріалу, для осмислення генезису науково-педагогічного знання, сприяє розумінню загальної спрямованості руху.

Розвиток шкільної географічної освіти потребує розгляду і з позиції теорії синергетики і пов'язаного з нею ключового положення про відкритий характер системи. Залежно від ступеня відкритості, системи взаємодіють одна з одною, до того ж, не лише у формі боротьби протилежностей, яка раніше вважалась єдиним способом розвитку, але й співпраці [7: 3]. Згідно з теорією синергетики початком процесу самоорганізації є випадкові відхилення системи від рівноваги – флуктуації. Спочатку ці флуктуації пригнічуються системою, але оскільки система взаємодіє з навколишнім середовищем і є нерівноваженою, то поступово ступінь флуктуації не тільки послаблюється, але й посилюється [7: 12]. Тому з позиції теорії синергетики шкільна географічна освіта потребує розгляду з точки зору її внутрішньої самоорганізації (наприклад, поступової інтеграції в її зміст нових знань, створення нових навчальних курсів та ін.), що не може бути нав'язано зовні.

Послідовне застосування синергетичної концепції у сьогоднішній географічній освіті передбачає її остаточний перехід від закритої до відкритої системи освіти. Відкрита система шкільної географічної освіти, як педагогічне явище, має здатність до прогресивного розвитку через “самозапилення” передовим досвідом, який формується під дією потреб, що постійно збільшуються. Її розвиток детермінується постійною взаємодією з оточуючим світом. Такий підхід може перетворити освіту із способу навчання людини у засіб формування адекватної інформаційному суспільству творчої особистості, яка володіє синергетикою для подальшого росту і самоудосконалення. Саме в силу своєї відкритості система географічної освіти буде здатна прогнозувати і враховувати зміни у природі та економіці, відображати зміни у технології і управлінні виробництвом, гарантувати досягнення необхідних освітніх стандартів.

Отже, подальше вивчення шкільної географічної освіти як цілісної педагогічної системи, структура якої містить цілі, завдання, зміст освіти, де у вигляді окремих курсів відображені здобутки географії як науки, методи, засоби і форми організації навчально-виховного процесу, теоретичні та прикладні ідеї й надбання методики викладання, передбачає узагальнення, систематизацію, класифікацію нагромаджених знань через аналіз і синтез відповідних джерел і базується на філософських, культурологічних, аксіологічних, синергетичних засадах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державні стандарти базової і повної загальної середньої освіти // Освіта України. – 2004. – №5 (500). – С.4–7.
2. Жупанський Я.І. Історія географії в Україні. – Львів: Світ, 1997. – 264 с.
3. Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – К.: “Радянська школа”, 1984. – № 9. – 32 с.
4. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Навчальний посібник. – К., 2003. – 615 с.
5. Пометун Е.И. Становление школьного образования в XX веке // Автореф. дис. 13.00.01 / Институт педагогики АПН Украины, 1996. – 45 с.
6. Програми середньої загальноосвітньої школи. – К.: Бліц, 1997. – 233 с.
7. Смирнов И.П. Синергетика открытого профессионального образования / Научно-методический журнал: Мир образования – образование в мире. – 2002. – № 4. – С.3–16.
8. Уемов А.Н. Системный подход и общая теория систем. – М., 1978. – 272 с.